

Wolność religijna i stosunek państwa do wspólnot religijnych w konstytucjach wybranych państw muzułmańskich

Religious freedom and the state's attitude to religious communities
in the constitutions of selected Muslim countries

KATARZYNA KRZYSZTOFEK-STRZAŁA*

 <https://orcid.org/0000-0003-2579-1454>

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest analiza przepisów konstytucji 21 państw, w których wyznawcy islamu stanowią większość, choć islam niekoniecznie uznawany jest za religię państwową. Autorka bada związek pomiędzy zakresem wolności religijnej w wymiarze indywidualnym oraz wspólnotowym a kształtem relacji państwa ze związkami wyznaniowymi. Punkt odniesienia stanowił przy tym podział państw na wyznaniowe i świeckie. Analiza porównawcza prowadzi do wniosku, że zakres wolności religijnej gwarantowanej w poszczególnych państwach jest różny i nie jest w pełni zależny od przyjętego w nich modelu relacji ze związkami wyznaniowymi. Nie ma też bezpośredniego związku pomiędzy liczbą muzułmanów w danym państwie a kształtem tych relacji. Jako dyskusyjna jawi się ponadto użyteczność stosowania w odniesieniu do muzułmańskich państw wyznaniowych podziału na dwie wersje: otwartą i zamkniętą. Nie odzwierciedla on bowiem różnorodności unormowań dotyczących wolności religijnej, które przyjęto w ustawach zasadniczych analizowanych państw.

Słowa kluczowe: państwa muzułmańskie; prawo szariat; konstytucja; wolność religijna; państwo wyznaniowe

Abstract: The aim of this paper is to analyze the provisions of the constitutions of twenty-one states in which Islam is practiced by the majority of the population, although it is not necessarily recognized as the state religion. The author examines the connection between the scope of individual and collective religious freedom and the type of relations between the state and religious organizations, taking as a point of reference the distinction between confessional and secular states. The comparative analysis shows that the scope of religious freedom guaranteed in individual states tends to vary and does not fully depend on the adopted model of relations with religious organizations. Moreover, there is no direct relationship between the number of Muslims living in a given country and the type of these relations. It is also argued that the division of confessional states into closed and open variants is of limited usefulness, as it does not reflect the diversity of the regulations on religious freedom adopted in the constitutions of the analyzed states.

Key words: Muslim countries; Sharia law; constitution; religious freedom; confessional state

* Dr hab., Pracownia Prawa Kościelnego i Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Jagielloński, ul. Gołębia 9, 31-007 Kraków, e-mail: k.krzysztofek@uj.edu.pl.

Wprowadzenie

Doktryna muzułmańska utrzymuje, że autorem pierwszej spisanej konstytucji w historii był Mahomet. Akt ten nosi nazwę *Sahifa* i przetrwał do naszych czasów. A zatem u zarania islamu uznano, że słusznym jest, aby istniał dokument, który ureguluje stosunki pomiędzy rządzącymi a tymi, którzy im podlegają – taki, na który obie strony zgodnie przystaną. Ustawy zasadnicze państw muzułmańskich realizują ten cel po dziś dzień, określając prawa i obowiązki rządzących i rządzonych¹.

Sahifa przyznawała wolność praktykowania religii muzułmanom oraz żydom². Konstytucje współczesnych państw muzułmańskich również regulują zagadnienie wolności religijnej, różnie określając jej zakres oraz przyznając ją albo wszystkim, albo określonym kategoriom podmiotów.

Celem podjętych rozważań jest przeanalizowanie postanowień konstytucji 21 państw, w których islam odgrywa istotną rolę, ale niekoniecznie jest religią państwową. Uwaga skoncentrowana jest na gwarancjach wolności religijnej, jakie przewidziane są w omawianych ustawach zasadniczych. W pracy podjęto próbę wykazania związku pomiędzy zakresem wolności religijnej w wymiarze indywidualnym oraz wspólnotowym a kształtem relacji państwa ze związkami wyznaniowymi. Użyte w tytule pracy wyrażenie „państwa muzułmańskie” odnosi się do państw, w których większość stanowią wyznawcy islamu. Niekoniecznie jednak są to państwa statuujące islam jako religię państwową³. Modelowy podział na państwa konfesyjne

¹ Bar 2003, 36–37.

² Konstytucja Medyny (tłum. własne autora), <https://static1.squarespace.com/static/5097fe39e4b0c49016e4c58b/t/5c8153ecec212d7117477f8f/1551979503244/Constitution-Medina.pdf> [dostęp: 23.03.2022].

³ Takie definiowanie państw muzułmańskich jest stosowane w literaturze przedmiotu (zob. Bar 2003, 41). Jak dowodzi P. Borecki, znaczenie danej religii, w tym islamu, niekoniecznie musi się przejawiać w ustanowieniu go religią państwową. Nie jest to wymogiem dla uznania danego państwa za wyznaniowe. Przesłankami uprawniającymi do traktowania konkretnego państwa jako konfesyjne będzie np. odrzucenie zasady równouprawnienia wspólnot religijnych czy „ustrojowe gwarancje poparcia dla danego wyznania” (Borecki 2017, 51). Nadmienić należy ponadto, że w świecie muzułmańskim za islamskie uznaje się te państwa, których przywódcy „uczestniczyli w konferencji w Rabacie w 1969 r., a ministrowie spraw zagranicznych w spotkaniach w Dżudzie i Karaczi w 1970 r., oraz podpisały Kartę [Organizacji Konferencji Islamskiej – K.K.-S.] z 4 marca 1970 r.” (Bar 2003, 43). Karta zaczęła obowiązywać 28 lutego 1973 r. i państwa, które dołączyły przed jej wejściem w życie, także są uważane za założycieli (tamże, 43–50). Tego warunku nie spełniają dwa omawiane w pracy kraje, które przystąpiły do Karty po 1973 r. Są to: Brunei i Malediwy.

w wersji zamkniętej i otwartej⁴ we współczesnych konstytucjach państw, gdzie dominują wyznawcy islamu, schodzi na dalszy plan. Rozwiązania konstytucyjne są tak bogate i różnorodne w zakresie określania gwarancji wolności religijnej i jej granic, że państwa te trudno umiejscowić w sztywnych schematach.

Jak wylicza Komisja Stanów Zjednoczonych do spraw Międzynarodowej Wolności Religijnej (United States Commission on International Religious Freedom), wśród 46 krajów świata, w których liczebnie dominuje islam, tylko połowa (23 z nich) proklamuje w konstytucji islam jako religię państwową. Pozostałe albo uznają państwo wprost za świeckie, albo nie wypowiadają się w sprawie oficjalnej religii⁵. Podjęta w pracy analiza dotyczy konstytucji 21 państw na świecie, w których wyznawcy islamu stanowią większość. Wybór podyktowany został różnorodnością przyjętych w analizowanych ustawach zasadniczych rozwiązań w zakresie gwarancji wolności religijnej, a praca koncentruje się przede wszystkim na państwach Północnej Afryki, Bliskiego Wschodu i Azji Południowo-Wschodniej. Omówione zostały konstytucje⁶: Maroka (wyznawcy islamu stanowili 99,9% ludności tego kraju), Afganistanu (99,7%), Tunezji (99,5%), Jemenu (99,1%), Mauritanii (99,1%), Malediwów (98,4%), Nigru (98,3%), Turcji (98%), Algierii (97,9%), Jordanii (97,1%), Libii (96,6%), Egiptu (95,3%), Arabii Saudyjskiej (92,7%), Indonezji (87%), Brunei (75,1%), Zjednoczonych Emiratów Arabskich (75,0%), Kuwejt (70,7%), Bahrajnu (69,7%), Kataru (65,2%), Libanu (61,2%) i Czadu (55,1%)⁷. Ponadto, kryterium wyboru państw stanowi odłam, jaki reprezentuje tam większość muzułmanów. W wyżej wymienionych państwach dominuje islam sunnicki⁸.

⁴ Zob. Krukowski 2008, 25.

⁵ *Did you know... Muslim constitutions*, <https://www.uscirf.gov/publications/did-you-know-muslim-constitutions> [dostęp: 23.03.2022].

⁶ W wymienionych kolejno państwach odsetek ludności muzułmańskiej w 2020 r. został wskazany w nawiasach.

⁷ *Muslim majority countries 2022*, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/muslim-countries> [dostęp: 8.02.2022].

⁸ Szerzej na temat sunnizmu zob. Landowski 2008, 210–216. W większości omawianych państw odsetek sunnitów oscyluje w okolicach 80–99%. Jednak w Libanie sunnici stanowią 52% populacji muzułmanów, w Jemenie 53%, w Kuwejcie liczba ta waha się między 60 a 70% muzułmanów sunnitów, w przypadku Bahrajnu źródła wskazują, że sunnitów i szyitów jest po około 50%, a w Czadzie około 58% muzułmanów to sunnici. Zob. *Islamic world*, <https://www.nationsonline.org/oneworld/muslim-countries.htm> [dostęp: 14.06.2022]; *Sunni countries 2022*, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/sunni-countries> [dostęp: 14.06.2022]; *2018 Report on*

Nie bez znaczenia w każdym z omawianych państw pozostaje dominująca pozycja jednej ze szkół muzułmańskich. W pierwszych wiekach po narodzinach islamu w sunnickim nurcie islamu wykształciły się cztery podstawowe szkoły prawa: hanaficka, malikicka, szaficka oraz hanbalicka. Pierwsza z nich założona przez Abu Hanifa ibn Sabita uznaje za główne źródła prawa Koran, sunnę, idźmę (zgodne opinie uczonych) i kijas (analogię). Cechą charakterystyczną dla tej szkoły jest odwoływanie się do analogii i zgody uczonych, co czyni ją jedną z najbardziej liberalnych z uwagi na możliwość bardziej elastycznego stosowania prawa szariatu. Ponadto szkoła ta, interpretując prawo, bierze pod uwagę uwarunkowania lokalne i odwołuje się do racjonalnych argumentów. Druga szkoła – utworzona przez Malika ibn Anasa – opiera swoją naukę, obok Koranu, na usystematyzowaniu hadisów oraz na zgodnych poglądach uczonych z Medyny; w mniejszym zakresie odwołuje się ona do analogii. Trzecią szkołą prawa muzułmańskiego jest szkoła założona przez Muhammeda ibn Irdis asz-Szafiego, który podjął próbę usystematyzowania norm prawa islamskiego. Szkoła ta uznaje wszystkie cztery źródła prawa szariatu – Koran, sunnę, analogię i zgodną opinię uczonych muzułmańskich, ale spośród nich wyróżnia sunnę jako istotne, choć nie w pełni wystarczające, źródło rozstrzygania. Uważana za najbardziej zasadniczą i radykalną szkołę prawa muzułmańskiego szkoła hanbalicka została założona przez Ahmada ibn Hanbala asz-Szejbaniego. Za źródła prawa uznaje ona tylko Koran i sunnę, odrzucając zupełnie kijas i wszelkie nowe rozwiązania niemające zakorzenienia w Koranie czy w hadisach⁹.

Spośród omawianych państw dominują te, które odwołują się w interpretacji prawa do szkoły malikickiej. Są to: Algieria, Czad, Kuwejt, Libia, Mauretania, Maroko, Niger, Tunezja. Do szkoły hanafickiej odwołują się: Afganistan, Egipt (tu także znaczenie mają nauki głoszone przez szkoły malikicką i szaficką), Jordania, Liban i Turcja, zaś do szkoły szafickiej: Bahrajn (tu także znaczenie pośród sunnitów ma szkoła malikicka),

international religious freedom: Niger, <https://www.state.gov/reports/2018-report-on-international-religious-freedom/niger/> [dostęp: 14.06.2022]; *2020 Report on international religious freedom: Brunei*, <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/brunei/> [dostęp: 14.06.2022]; *Chad population 2022 (live)*, <https://worldpopulationreview.com/countries/chad-population> [dostęp: 14.06.2022].

⁹ Hajdarowa 1990, 69–76; Bury, Kasprzak 2007, 76–78.

Jemen, Malediwy, Indonezja i Brunei. Do państw nawiązujących w swoim prawodawstwie do najbardziej radykalnej ze szkół – hanbalickiej – należą: Arabia Saudyjska (w odmianie wahhabizmu), Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz Katar¹⁰.

W kontekście prezentowanego zagadnienia, ważną kwestią jest także podkreślenie odmiennego od przyjętego w kulturze europejskiej spojrzenia na prawo. Wedle islamu to człowiek jest stworzony dla prawa, a nie prawo dla człowieka, zatem zdecydowanie prawo nie ma charakteru elastycznego. Prawo zostało dane człowiekowi raz przez Allaha i w zasadniczym swoim trzonie pozostaje niezmiennie¹¹.

Wspomniane szkoły prawa muzułmańskiego, dopuszczając możliwość stosowania analogii bądź zgodnej opinii uczonych, pozwalają na pewne uelastycznienie prawa szariatu, które zawsze musi być zgodne z Koranem, ale w pewnym zakresie może podlegać dostosowaniu do realiów współczesności¹². Islamskie rozumienie wolności wyznania sprowadza się do zagwarantowania jej wszystkim, z wyjątkiem osób uznanych za zdrajców i apostatów, którzy porzucili islam¹³. Świadczą o tym koraniczne wersety: „I mów: «Prawda pochodzi od waszego Pana. Przeto kto chce, niech wierzy, a kto nie chce, niech nie wierzy!»”¹⁴ oraz „Nie ma przymusu w religii”¹⁵.

Wolność religijna jest jednym z podstawowych praw człowieka. Kultura świata islamu inaczej jednak niż kultura europejska zapatruje się na rolę prawa, zasady jego stanowienia i na to, jak prawo kształtuje na przykład pozycję kobiet czy osób innej wiary niż islamska. Istotne jest zatem zrozumienie, czym są i jak są rozumiane prawa człowieka w islamie.

¹⁰ *Which school of jurisprudence (fiqh) do the majority of the people in each Muslim country follow?*, <https://www.quora.com/Which-school-of-jurisprudence-fiqh-do-the-majority-of-the-people-in-each-Muslim-country-follow> [dostęp: 14.06.2022].

¹¹ Sadowski 2017a, 165–166, 174–175; Witkowski 2009, 16–17.

¹² Modernistyczna teoria źródeł prawa muzułmańskiego odwraca ich kolejność, za pierwsze i najważniejsze uznając konsensus i analogię. Zob. Witkowski 2009, 54–55.

¹³ Lipska-Toumi 2015, 35.

¹⁴ Zob. Koran, sura XVIII – Grota, w. 29 (*Koran*, tłum. Bielawski 1986).

¹⁵ Tamże, sura II – Krowa, w. 256.

1. Standardy ochrony wolności religijnej w świecie muzułmańskim na podstawie islamskich aktów ponadnarodowych

Państwa znajdujące się w grupie krajów, w których szariat odgrywa istotną rolę, w ramach tworzonych przez nie organizacji wykształciły akty ponadnarodowe, w których zdefiniowane zostały między innymi prawa człowieka rozumiane z punktu widzenia państw muzułmańskich¹⁶. Można wskazać na trzy takie dokumenty: Powszechną Deklarację Islamską Praw Człowieka¹⁷, Arabską Kartę Praw Człowieka¹⁸ oraz Deklarację Praw Człowieka w Islamie¹⁹. Jak słusznie zauważył M. Sadowski – odwołując się do Powszechnej Deklaracji Islamskiej Praw Człowieka oraz do Deklaracji Praw Człowieka w Islamie – odnoszą się one wyłącznie do świata islamu, ale „wiele postanowień zawartych w tych dokumentach ingeruje w prawa osób, które nie są wyznawcami islamu, ale żyją w państwach islamskich”²⁰. Powszechna Deklaracja Islamska Praw Człowieka ogłoszona w dniu 19 września 1981 r. w Paryżu²¹ gwarantuje każdemu człowiekowi prawo do myślenia i wierzenia oraz wyrażania tego, co myśli i w co wierzy, jednak pod warunkiem, że mieści się to w granicach wyznaczonych przez prawo islamskie (art. 12). Dodaje się przy tym, że każdy ma zapewnioną wolność wierzenia i, co za tym idzie, wolność kultu według swojej wiary (art. 13). Podobną gwarancję zawiera Arabska Karta Praw Człowieka podpisana w Tunisie w dniu 22 maja 2004 r.²² W jej art. 25 stanowi się, że osoby należące do mniejszości nie powinny być pozbawione prawa do swojej kultury, do używania własnego języka czy praktykowania swojej religii, a zasady wykonywania tych praw powinny zostać określone przez przepisy prawa. W art. 30 natomiast wprowadza się zasadę wolności myśli, sumienia i wyznania, stanowiąc jednocześnie, że wolności te mogą zostać ograniczone tylko w przypadkach wskazanych w ustawie. Prawo uzewnętrzniania religii lub przekonań,

¹⁶ Na temat koncepcji praw człowieka w islamie zob. Bisztyga 2013, 81–92.

¹⁷ Universal Islamic Declaration of Human Rights, Paris, 19.09.1981, <http://www.alhewar.com/ISLAMDECL.html> [dostęp: 31.07.2022].

¹⁸ Arab Charter on Human Rights, Tunis, 22.05.2004, <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/loas2005.html> [dostęp: 31.07.2022].

¹⁹ Declaration of Human Rights in Islam, Cairo, 5.08.1990, https://www.oic-oci.org/upload/pages/conventions/en/CDHRI_2021_ENG.pdf [dostęp: 31.07.2022].

²⁰ Sadowski 2017b, 429.

²¹ Bar 2003, 177 i nast.

²² Arabska Karta Praw Człowieka (tłum. własne autora), <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/loas2005.html> [dostęp: 24.05.2021].

wykonywania czynności religijnych wspólnie lub indywidualnie może przy tym zostać poddane tylko takim ograniczeniom, jakie wynikają z przepisów prawa i są konieczne w społeczeństwie tolerancyjnym, które przestrzega praw człowieka i wolności, dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku publicznego, zdrowia publicznego i moralności lub fundamentalnych praw i wolności innych osób. Deklaracja Praw Człowieka w Islamie ogłoszona w Kairze w dniu 5 sierpnia 1990 r.²³ w art. 1a gwarantuje każdemu równość w godności ludzkiej, bez jakiegokolwiek dyskryminacji między innymi z uwagi na religię. Równocześnie, w art. 10 wskazano, że naturalną religią człowieka jest islam, a każdy ma prawo do obrony swojej religii (art. 18a). Swoboda wypowiedzi w zakresie wyrażania opinii jest ograniczona zasadami prawa szariatu (art. 22a), a szariat jest uznany za jedyne źródło interpretacji i wyjaśniania postanowień deklaracji (art. 25).

Wolność sumienia i religii jest prawem przysługującym każdej osobie niezależnie od takich czynników, jak m.in. płeć, rasa, wykształcenie czy obywatelstwo (choć w tym zakresie zdarzają się wyjątki w prawodawstwach poszczególnych państw)²⁴. Wolność sumienia sprowadza się do „możności dokonywania wewnętrznych wyborów moralnych w oparciu o poznane przesłanki prawdziwe lub fałszywe, które oceniane są jako dobre lub złe, czyli godne przyjęcia lub odrzucenia”²⁵. Wolność religii natomiast może wyrażać się w sferze zewnętrznej poprzez manifestowanie swoich poglądów i w tym zakresie wolność może podlegać ograniczeniom i ingerencjom prawodawcy. Prezentowanie na zewnątrz swoich przekonań religijnych czy światopoglądowych jest jednym z podstawowych praw mieszczących się pod pojęciem wolności religijnej²⁶.

Krzysztof Warchałowski w publikacji poświęconej wolności religii i przekonań religijnych na gruncie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka wyróżnił cztery podstawowe formy, w jakich jest ona realizowana, zaliczając do nich: uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i sprawowanie czynności rytualnych²⁷. W większości państw, w których islam jest religią państwową, edukacja religijna ograniczona jest wyłącznie do nauki islamu.

²³ Za: Bar 2003, 198 i nast.

²⁴ Sobczak, Gołda-Sobczak, 2012, 35–39.

²⁵ Krukowski 2008, 64.

²⁶ Tamże, 64–65.

²⁷ Warchałowski 2002, 189–212.

Według prawa islamu jest on jedyną prawdziwą religią, a muzułmanie mają obowiązek szerzenia swojej wiary, zarówno w swoim kraju ojczystym, jak i wszędzie tam, gdzie przebywają, nawet jeśli jest to państwo, choćby europejskie, które nie opiera się na prawie szariat. Z drugiej strony nauczanie i prozelityzm są zabronione względem niemuzułmanów chcących propagować swoją wiarę w państwie, w którym islam jest religią państwową²⁸. Rozpatrzeniu w niniejszym opracowaniu podlegać będą trzy wymienione przez K. Warchałowskiego aspekty wolności uzewnętrzniania przekonań religijnych: praktykowanie, uprawianie kultu i czynności rytualne.

2. Zakres wolności religijnej – przegląd regulacji konstytucyjnych

Pierwszą grupę państw, spośród omawianych, stanowią te, w których konstytucja wyraźnie wskazuje, że islam jest religią państwową. Tę grupę otwiera Konstytucja Islamskiej Republiki Afganistanu ratyfikowana w 2004 r.²⁹ W jej art. 1 stanowi się, że jest to islamska republika niepodległa, jednolita, niepodzielna, a w art. 2 – że święta religia islamu jest religią (państwową) Islamskiej Republiki Afganistanu. Wyznawcy innych religii, w granicach obowiązującego prawa, mają zapewnioną wolność wykonywania obrzędów związanych ze swoim wyznaniem. Jednakże żadne prawo nie może naruszać zasad i postanowień świętej religii islamu (art. 3). W art. 22 omawianej ustawy zasadniczej zakazano wszelkiej dyskryminacji i różnicowania pomiędzy obywatelami Afganistanu, podkreślając równość praw i obowiązków kobiet i mężczyzn – obywateli Afganistanu. Kandydatem na prezydenta i wiceprezydenta musi być Afgańczyk wyznający islam (art. 62). W razie braku uregulowania danej kwestii w Konstytucji lub innych źródłach prawa ma ona podlegać rozstrzygnięciu sądowemu w oparciu o nauczanie szkoły hanafickiej (art. 130). Równocześnie, w odniesieniu do osób będących szyitami, sądy, orzekając w ich sprawach osobistych, zostały zobowiązane do stosowania orzecznictwa szyickiego, zgodnie z przepisami prawa (art. 131). Zakazano także wprowadzania zmian zasad przestrzegania islamu oraz

²⁸ Bar 2003, 139–143. W publikacji wskazane są konstytucje państw dopuszczające nauczanie religii przez związki wyznaniowe, inne niż muzułmańskie.

²⁹ Konstytucja Islamskiej Republiki Afganistanu (tłum. własne autora), <https://www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf> [dostęp: 17.11.2021].

republikańskiego charakteru państwa. Natomiast zmiany dotyczące podstawowych praw człowieka mogą być wprowadzane tylko na korzyść, dla ich ulepszenia (art. 149).

Konstytucja Algierii z 2020 r.³⁰ zdecydowanie mniej miejsca poświęca zagadnieniom wyznaniowym, stanowiąc w art. 2, że religią państwową jest islam, zaś w art. 51 gwarantując wolność sumienia i opinii oraz uznając je za nienaruszalne. Zagwarantowana jest też wolność kultu, a jej wykonywanie nie może być przedmiotem dyskryminacji, zgodnie z prawem. Ponadto państwo zobowiązało się bezstronnie chronić miejsca kultu³¹. Wszyscy obywatele są równi wobec prawa i wszystkim im gwarantowane jest prawo do jednakowej ochrony. Trzeba jednak zauważyć, że wśród przesłanek, w oparciu o które nie wolno dyskryminować, choć mają one charakter przykładowy, zabrakło wskazania religii czy wyznania (art. 37). Ponadto, zgodnie z omawianą ustawą zasadniczą, kandydat na prezydenta musi być muzułmaninem (art. 91).

Konstytucja Arabii Saudyjskiej z 1992 r.³² stanowi, że islam jest religią państwową, a Koran i sunna Proroka są źródłami prawodawstwa (art. 1, art. 7, art. 8, art. 45). Państwo ma obowiązek strzec wiary islamskiej i dbać o stosowanie prawa szariatu oraz nakazywać czynienie dobra, a zakazywać czynienia zła oraz podjąć trud wzywania do islamu (art. 23). Gwarantując ochronę praw człowieka, zastrzega się, że zobowiązane do jej zapewnienia państwo ma to czynić w zgodzie z zasadami szariatu islamskiego (art. 26). Cechą charakterystyczną saudyjskiej konstytucji jest wielokrotne odnoszenie się do islamu i szariatu. Tak jest m.in. w unormowaniach dotyczących społeczeństwa (art. 11), edukacji (art. 13), podatku – zakat (art. 21) czy organizacji sądownictwa (art. 55).

Kolejne obok Arabii Saudyjskiej państwo Zatoki Perskiej, Bahrajn, w Konstytucji z 2002 r.³³ w art. 2 stanowi, że islam jest religią państwa,

³⁰ Konstytucja Algierii (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2020?lang=en [dostęp: 25.03.2022].

³¹ Jak stara się wykazać doktryna muzułmańska, wspomniana powyżej gwarancja ochrony miejsc kultu religijnego niemuzułmanów jest zakorzeniona w Koranie i nauce islamu. Trudno jednak zgodzić się z twierdzeniem, że niemuzułmanom przysługują w tym zakresie takie same korzyści jak muzułmanom. Szerzej na ten temat zob. Bhutto, Bhutto, Chandio 2017, 9–16.

³² Konstytucja Arabii Saudyjskiej (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2013.pdf?lang=en [dostęp: 19.11.2021].

³³ Konstytucja Bahrajnu (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017.pdf?lang=en [dostęp: 19.05.2021].

a islamski szariat jest głównym źródłem legislacji. Zgodnie z art. 120 zasada ta nie może zostać zmieniona. W art. 18 uznaje się wszystkich ludzi za równych w godności ludzkiej, a dodatkowo obywateli za równych wobec prawa w zakresie praw i obowiązków publicznych, ustanawiając zakaz dyskryminacji ze względu na płeć, pochodzenie, język, religię czy wyznanie. Zgodnie z art. 22 wolność sumienia jest absolutna. Państwo gwarantuje nienaruszalność kultu i wolność odprawiania obrzędów oraz organizowania parad i zgromadzeń religijnych, zgodnie ze zwyczajami obowiązującymi w państwie.

Konstytucja Brunei z 1959 r.³⁴ w art. 3 ust. 1 stanowi, że: „Religią Brunei jest religia muzułmańska brunejska zgodna ze szkołą szafiicką tej religii. Zarządza się, by pozostałe religie mogły praktykować w pokoju i harmonii odnośnie [do] os[ób], które je wyznają w jakiegokolwiek części Brunei”. Regulacja ta, podobnie jak pochodząca z Konstytucji Bahrajnu, gwarantuje swobodę praktyk religijnych. Pierwszym ministrem może być mianowany wyłącznie Malajczyk z Brunei, wyznawca religii muzułmańskiej uczestniczący w praktykach tej grupy religijnej (art. 4). Prokurator generalny ma prawo inicjować, prowadzić i przerywać każdy proces o przestępstwo pod warunkiem, że nie jest to proces przed trybunałem muzułmańskim (art. 81).

Zdecydowanie bardziej rozbudowane przepisy wyznaniowe zawiera stosunkowo nowa Konstytucja Egiptu z 2014 r.³⁵ Stanowi ona, że islam jest religią państwa, a zasady islamskiego szariatu są podstawowym źródłem prawodawstwa (art. 2). W art. 3 odniesiono się do egipskich żydów i chrześcijan. Postanowiono, że głównym źródłem prawa regulującego ich status osobowy, sprawy religijne oraz wybór przywódców duchowych są zasady ich prawa religijnego. Konstytucja przewiduje ponadto równość obywateli wobec prawa, bez względu między innymi na wyznawaną przez nich religię i, co warte podkreślenia, ta przesłanka niedopuszczalnej dyskryminacji została wymieniona jako pierwsza wśród tego typu przesłanek (art. 53). Z kolei art. 64 wprost odnosi się do wolności religijnej, stanowiąc, że wolność przekonań jest absolutna, a wolność praktykowania przekonań

³⁴ Konstytucja Brunei (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Brunei_2006?lang=en [dostęp: 29.07.2022]; Bar 2003, 225.

³⁵ Konstytucja Egiptu (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2014.pdf [dostęp: 14.04.2021].

religijnych oraz tworzenia miejsc kultu dla wyznawców religii objawionych jest uprawnieniem regulowanym przez prawo. W art. 235 Konstytucji zawarto natomiast zobowiązanie, że w pierwszej kadencji ustawodawczej po jej wejściu w życie Izba Reprezentantów przyjmie prawne regulacje dotyczące budowy i renowacji kościołów, zapewniających chrześcijanom wolność praktykowania obrzędów religijnych.

Konstytucja Jemenu z 1991 r.³⁶ w art. 2 stanowi, że islam jest religią państwa, bezpośrednio potem dodając, że islamski szariat jest źródłem prawodawstwa (art. 3). Na podstawie art. 52 miejsca kultu korzystają z przywileju bycia miejscami uznanymi za święte. W konsekwencji, z wyjątkiem sytuacji wskazanych w przepisach prawa, nie mogą podlegać inwigilacji czy przeszukaniu. W omawianej ustawie zasadniczej brakuje natomiast wyraźnych gwarancji wolności religijnej. W art. 42 wskazano jedynie, że państwo gwarantuje wolność myśli i wyrażania opinii w mowie, piśmie i fotografii, w granicach prawa. Obrona religii i ojczyzny została uznana za święty obowiązek (art. 60), a przysięga składana przy obejmowaniu urzędu przez prezydenta, jego zastępcę, członków Izby Reprezentantów, premiera, członków gabinetu oraz przewodniczącego i członków Rady Konsultacyjnej ma ściśle religijny charakter, rozpoczynając się od słów: „Przysięgam na Wszchemogącego Allaha” i zobowiązując do stosowania Koranu i tradycji ustanowionej przez proroka Mahometa (art. 160).

Konstytucja Jordanii z 1952 r.³⁷ w art. 2 stanowi, że islam jest religią państwową, a w art. 6 ust. 1 gwarantuje Jordańczykom równość wobec prawa i wolność od dyskryminacji w zakresie praw i obowiązków, bez względu na wyznawaną religię (została ona wyliczona w trzeciej kolejności wśród kryteriów niedopuszczalnej dyskryminacji). Kluczowym jest art. 14, zgodnie z którym państwo jest zobowiązane do zapewnienia swobodnego sprawowania obrzędów religii i wyznań zgodnie ze zwyczajami przestrzegаныmi w Królestwie Jordanii, jeśli nie pozostaje to w sprzeczności z porządkiem publicznym lub moralnością. Zgodnie z przepisami konstytucyjnymi, obok sądów orzekających w oparciu o prawo szariatu, w Jordanii działają także trybunały innych, niemuzułmańskich wspólnot

³⁶ Konstytucja Jemenu (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Yemen_2015?lang=en [dostęp: 19.05.2021].

³⁷ Konstytucja Jordanii (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Jordan_2016?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

religijnych uznanych przez rząd i mających w Jordanii swoją siedzibę (art. 104 i art. 108).

Konstytucja Kataru z 2003 r.³⁸ w art. 1 ustanawia islam religią państwa, a islamski szariat uznaje za główne źródło prawodawstwa. Równocześnie w art. 35 gwarantuje się każdemu równość wobec prawa, zakazując dyskryminacji z uwagi na płeć, rasę, język czy religię. Należne każdemu gwarancje wolności kultu, zgodnie z prawem i wymogami ochrony porządku publicznego i moralności publicznej, zawiera art. 50. Z kolei, zgodnie z art. 146, przepisy dotyczące praw i wolności publicznych nie mogą być przedmiotem wniosku o ich zmianę, z wyjątkiem sytuacji, gdy zmiana ta ma prowadzić do zwiększenia praw i gwarancji w interesie obywatela.

Konstytucja Kuwejtu z 1962 r.³⁹ w art. 2 ustanawia islam religią państwa, a prawo islamskiego szariatu głównym źródłem legislacji. W art. 29 uznaje się wszystkich ludzi równymi w godności, mającymi w świetle prawa równe publiczne prawa i obowiązki. Zakazuje także dyskryminacji z uwagi na płeć, pochodzenie, język czy religię. W art. 35 statuuje się natomiast wolność przekonań jako nieograniczoną, stanowiąc jednocześnie, że państwo powinno chronić wolność przestrzegania zwyczajowo ustanowionych obrzędów religijnych, o ile ich przestrzeganie nie jest sprzeczne z moralnością ani nie narusza porządku publicznego. Postanowiono ponadto, że zasady dotyczące wolności i równości, które uwzględniono w Konstytucji, nie mogą być przedmiotem późniejszych zmian, chyba że celem takich zmian byłoby poszerzenie gwarancji wolności i równości (art. 175).

Konstytucja Libii z 2011 r.⁴⁰ w art. 1 stanowi, że islam jest religią państwa, a islamski szariat jest głównym źródłem prawodawstwa. Niemuzułmanom państwo gwarantuje jednak wolność praktykowania ich religijnych rytuałów. Z kolei w art. 6 zapewnia się Libijczykom równość wobec prawa, równość cywilnych i politycznych praw, posiadanie tych samych możliwości w każdym zakresie i podleganie tym samym publicznym zadaniom i obowiązkom, bez względu między innymi na religię

³⁸ Konstytucja Kataru (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Qatar_2003.pdf?lang=en [dostęp: 19.05.2021].

³⁹ Konstytucja Kuwejtu (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Kuwait_1992?lang=en [dostęp: 19.05.2021].

⁴⁰ Konstytucja Libii (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Libya_2012?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

czy przekonania. W katalogu jedenastu przesłanek niedopuszczalnej dyskryminacji religia i przekonania zostały przy tym wymienione na dwóch pierwszych miejscach.

Zgodnie z art. 2 Konstytucji Malediwów z 2008 r.⁴¹ państwo to jest republiką bazującą na zasadach islamu. Artykuł 10 tej Konstytucji głosi natomiast, że religią państwową jest islam i równocześnie jest on jedną z podstaw wszelkiego prawa na Malediwach, a żadne prawo sprzeczne z jakąkolwiek zasadą islamu nie może zostać wprowadzone. W art. 27 ustanowiono zasadę wolności myśli i wyrażania opinii dla każdego pod warunkiem, że wyrażanie opinii nie jest sprzeczne z żadną zasadą islamu. Gwarantując każdemu prawa i wolności wskazane w Konstytucji, wyraźnie stanowi się ponadto, że w żaden sposób nie może to naruszać zasad islamu, a wszelkie ograniczenia praw i wolności mają m.in. prowadzić do ochrony i utrzymania zasad islamskich (art. 16). Zarówno obywatele, jak i wszyscy przebywający na Malediwach, zostali konstytucyjnie zobowiązani do zachowania i ochrony islamu jako religii państwowej (art. 67). Kandydat na prezydenta oraz ministrowie i sędziowie muszą być muzułmanami reprezentującymi sunnicki odłam (art. 109, art. 130, art. 149).

Konstytucja Maroka z 2011 r.⁴² w preambule zawiera zobowiązanie państwa do zakazywania i zwalczania wszelkiej dyskryminacji z uwagi na płeć, kolor skóry, przekonania, kulturę, pochodzenie społeczne, język, niepełnosprawność oraz na jakiegokolwiek okoliczności osobiste. W art. 3 ustanowiono zasadę, zgodnie z którą islam jest religią państwa. Jednocześnie jednak wszystkim gwarantuje się swobodę praktykowania przekonań (kultów), ustanawiając króla jej gwarantem (art. 41). Ponadto postanowiono, że rewizja Konstytucji nie może naruszać postanowień dotyczących religii muzułmańskiej, monarchicznej formy państwa, demokratycznego wyboru Narodu oraz spraw dotyczących wolności i podstawowych praw zagwarantowanych w tej Konstytucji (art. 175).

⁴¹ Konstytucja Malediwów (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Maldives_2008?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

⁴² Konstytucja Maroka (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

Konstytucja Mauretanii z 1991 r.⁴³ w art. 1 głosi, że państwo to jest islamską, niepodzielną, demokratyczną i społeczną Republiką, stanowiąc w art. 5, że islam jest religią ludu i państwa. Państwo zobowiązane jest do zagwarantowania wszystkim obywatelom wolności publicznych i indywidualnych, w tym wolności poglądów i myśli. Postanowiono jednocześnie, że wolność może być ograniczona wyłącznie przez ustawę (art. 10). Prezydent Republiki musi być muzułmaninem (art. 23). Konstytucja przewiduje też powołanie Wysokiej Islamskiej Rady, składającej się z pięciu członków ustanawianych przez prezydenta, na żądanie którego organ ten się zbiera (art. 94).

Konstytucja Tunezji z 2014 r.⁴⁴ stanowi, że islam jest religią państwa i zasada ta nie może zostać zmieniona (art. 1). Państwo jest strażnikiem religii, gwarantując wolność sumienia i przekonań, swobodne wykonywanie praktyk religijnych oraz neutralność meczetów i miejsc kultu od wszelkiej stronnicy instrumentalizacji (art. 6). Państwo gwarantuje też wolność opinii, myśli, wypowiedzi, informacji i publikacji, dodając, że wolności te nie podlegają uprzedniej cenzurze (art. 31). Obywatelom gwarantuje się równość w prawach i obowiązkach oraz równość w obliczu prawa, z wykluczeniem jakiegokolwiek dyskryminacji (art. 21). Konstytucja precyzuje, że kandydatem na prezydenta może być zarówno mężczyzna, jak i kobieta (w ustawie zasadniczej wyrazy „mężczyzna” i „kobieta” użyte są w tej właśnie kolejności), pod warunkiem posiadania prawa głosu i bycia Tunezyjczykiem od urodzenia oraz z zastrzeżeniem wyznawania islamu (art. 74).

Konstytucja Zjednoczonych Emiratów Arabskich z 1971 r.⁴⁵ w art. 7 stanowi, że religią oficjalną państwa jest islam, a islamski szariat jest głównym źródłem prawodawstwa. W art. 32 gwarantowana jest wolność kultu religijnego zgodnie z ogólnie przyjętymi tradycjami, pod warunkiem zgodności z porządkiem publicznym i zasadami moralności publicznej. Artykuł 25 poświęcony jest równości wszystkich wobec prawa. Precyzuje

⁴³ Konstytucja Mauretanii (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Mauritania_2012?lang=en [dostęp: 28.02.2022]; Bar 2003, 252–253.

⁴⁴ Konstytucja Tunezji (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

⁴⁵ Konstytucja Zjednoczonych Emiratów Arabskich (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/United_Arab_Emirates_2009?lang=en [dostęp: 19.05.2021].

się w nim m.in., że pomiędzy obywatelami Emiratów nie może być wprowadzone różnicowanie z uwagi na rasę, narodowość, wyznanie czy status społeczny.

Do drugiej grupy krajów należą te, w konstytucji których wyraźnie wpisano zasadę świeckości państwa. Pośród krajów omawianych w niniejszym opracowaniu dwa spełniają ten warunek wprost. Są to Czad i Turcja. Zgodnie z art. 1 Konstytucji z 2018 r.⁴⁶ Republika Czadu jest suwerenna, niezależna, świecka, socjalna, niepodzielna, oparta na zasadach demokracji, rządach prawa i sprawiedliwości. W ustawie zasadniczej potwierdzony został też rozdział pomiędzy wspólnotami religijnymi a państwem. Zakazano też wszelkiej propagandy o charakterze religijnym, która zagrażałaby zasadzie świeckości państwa (art. 5). W art. 14 zapewniono natomiast równość wszystkich wobec prawa bez różnicowania, także z uwagi na religię. Natomiast w art. 28 zbiorczo zapewniono każdemu wolność opinii i ich wyrażania, komunikacji, sumienia, religii, prasy, zrzeszania się, gromadzenia się, przemieszczania się i demonstracji. Ograniczenia powyższych praw i wolności mogą zostać wprowadzone z uwagi na wolności i prawa innych oraz dla ochrony porządku publicznego i dobrych obyczajów, zgodnie z warunkami określonymi przez prawo.

W preambule Konstytucji Turcji z 1982 r.⁴⁷ bardzo mocno wyakcentowany jest świecki charakter państwa. Zasadę świeckości państwa wyraża też art. 2 Konstytucji, a w art. 14 stanowi się, że realizacja praw i wolności nie może zmierzać do naruszenia świeckiego charakteru państwa. Równocześnie art. 10 Konstytucji gwarantuje każdemu równość wobec prawa bez względu na język, rasę, kolor skóry, płeć, poglądy polityczne, światopogląd, religię, sektę czy jakiegokolwiek inne powody. W omawianej ustawie zasadniczej wprowadzono też zasadę, wedle której nikt nie może być zmuszany do ujawnienia swojej religii, wyznania, myśli czy opinii ani nie może być oskarżany z ich powodu (art. 15 ust. 2). Obszerny art. 24 w całości został poświęcony wolności religijnej. Wolność sumienia, przekonań religijnych oraz światopoglądu została zagwarantowana każdemu, podobnie jak swoboda podejmowania czynności i obrzędów religijnych oraz ceremonii, pod

⁴⁶ Konstytucja Czadu (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2018.pdf?lang=en [dostęp: 9.04.2021].

⁴⁷ Konstytucja Turcji (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

warunkiem przestrzegania prawa. Wyraźnie też postanowiono, że nikt nie może być zmuszany do oddawania czci Bogu, uczestniczenia w obrzędach i ceremoniach religijnych, ujawniania przekonań religijnych i światopoglądowych czy bycia obwinianym lub oskarżanym z powodu swoich przekonań religijnych czy światopoglądowych.

Do grupy państw świeckich zaliczyć można także Niger, chociaż w Konstytucji tego państwa nie definiuje się go *expressis verbis* w ten sposób. Wprowadzona zasada rozdziału pomiędzy państwem a religią wskazuje jednak na system separacji w relacjach między tymi podmiotami. W art. 3 Konstytucji Nigru z 2010 r.⁴⁸ postanowiono, że jedną z fundamentalnych zasad państwa jest rozdział pomiędzy państwem a religią. Zasada ta nie może być przedmiotem rewizji Konstytucji (art. 175). Równocześnie w Konstytucji zagwarantowano każdemu równość wobec prawa bez względu na płeć, pochodzenie społeczne, rasowe, etniczne czy religijne. Państwo respektuje i chroni wszystkie przekonania, a żadna religia czy przekonanie nie może rościć sobie prawa do sprawowania władzy politycznej ani ingerować w sprawy państwa. Wszelkie przejawy dyskryminacji, m.in. na tle religijnym, podlegają odpowiedzialności karnej (art. 8). Ponadto w Konstytucji zapewniono każdemu prawo do swobodnego rozwoju swojej osobowości w wymiarze materialnym, intelektualnym, kulturalnym, artystycznym czy religijnym, pod warunkiem, że nie narusza to praw innych osób, porządku konstytucyjnego, prawa lub moralności (art. 17). Zgodnie z art. 30 Konstytucji każdemu zapewnione zostało prawo do wolności myśli, opinii, wypowiedzi, sumienia, religii i kultu. Państwo gwarantuje swobodne sprawowanie kultu i wyrażanie przekonań. Prawa te są wykonywane z poszanowaniem porządku publicznego, pokoju społecznego i jedności narodowej.

Trzecią, niejednorodną grupę, stanowią Indonezja i Liban. W Konstytucji Indonezji mowa jest o wierze w jednego Boga, a Konstytucja Libanu nakłada na państwo obowiązek oddawania czci Bogu najwyższemu. Regulacje te są jednak uzupełnione o gwarancje wolności religijnej dla wszystkich, niezależnie od wyznania czy światopoglądu.

⁴⁸ Konstytucja Nigru (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Niger_2017?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

Zgodnie z art. 29 Konstytucji Indonezji z 1945 r.⁴⁹ państwo to opiera się na wierze w jednego, jedyne Boga, gwarantując wszystkim wolność kultu, każdemu według własnej religii lub przekonań. W art. 9 zobowiązuje się prezydenta i wiceprezydenta do tego, aby przed objęciem urzędu złożyli uroczystą przysięgę zgodną z ich przekonaniem religijnymi, którą można zastąpić uroczystą obietnicą. W omawianej ustawie zasadniczej przewiduje się też istnienie sądów religijnych (art. 24 ust. 2). Z kolei na podstawie art. 28e ust. 1 i 2 przyznano każdemu prawo do wyboru i praktykowania religii według własnej decyzji, prawo do wolności przekonań i wyrażania swojej wiary oraz wyrażania poglądów i myśli zgodnie ze swoim sumieniem. Równocześnie uznano wolność myśli i sumienia oraz wolność religijną za prawa człowieka, które nie mogą być ograniczone w żadnych okolicznościach (art. 28i ust. 1).

W preambule Konstytucji Libanu z 1926 r.⁵⁰ państwo to zostało określone jako demokratyczna republika parlamentarna, opierająca się na przestrzeganiu swobód publicznych, wolności opinii i wolności przekonań. Artykuł 9 głosi, że wolność sumienia jest absolutna. Równocześnie stanowi, że – przyjmując obowiązek oddawania chwały Bogu najwyższemu – państwo szanuje wszystkie religie i wyznania oraz zapewnia wolność wykonywania obrzędów religijnych znajdujących się pod jego ochroną, z zastrzeżeniem poszanowania porządku publicznego. Zgodnie z omawianym przepisem gwarantowane jest również poszanowanie statusu osobistego oraz interesów religijnych ludzi niezależnie od ich wyznań. W art. 19 pojawia się odwołanie do uznanych wspólnot religijnych⁵¹, których przywódcy mają możliwość zwracania się do Rady Konstytucyjnej w sprawach osobistych, wolności wyznania i sprawowania obrzędów oraz edukacji religijnej. Do czasu wydania przez Izbę Deputowanych ordynacji wyborczej, miejsca w niej były rozdzielane w równej liczbie pomiędzy chrześcijanami

⁴⁹ Konstytucja Indonezji (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Indonesia_2002?lang=en [dostęp: 14.04.2021].

⁵⁰ Konstytucja Libanu (tłum. własne autora), https://www.constituteproject.org/constitution/Lebanon_2004?lang=en [dostęp: 28.04.2021].

⁵¹ Obecnie wyznaniem uznany w Libanie są: alawici, izmailici, szyici, sunnici, druzowie, maronici, grekoprawosławni, grekokatolicy, gregorianie (Apostolski Kościół Ormiański), katolicy obrządku ormiańskiego, jakobici (Kościół syryjsko-ortodoksyjny), Kościół syryjsko katolicki, Kościół chaldejski, nestorianie, Kościół Rzymskokatolicki, protestanci, koptowie oraz żydzi. Zob. Głogowska 2020, 57.

a muzułmanami i proporcjonalnie pomiędzy sektami obydwu stron (słowo „sektą” użyte jest w ustawie zasadniczej; zob. art. 24).

3. Wolność religijna w państwach muzułmańskich – wnioski wynikające z regulacji ustaw zasadniczych

Analizowane w niniejszym opracowaniu przepisy konstytucyjne w bardzo różnym zakresie gwarantują wolność religijną. W przypadku Bahrajnu oraz Libanu mowa jest o tym, że wolność sumienia jest absolutna, a dodatkowo w Libanie zagwarantowano swobodę wykonywania obrzędów, natomiast w Bahrajnie nienaruszalność kultu i wolność odprawiania obrzędów. Absolutną wolność przekonań uznano też w Konstytucji Egiptu, stanowiąc jednocześnie, że praktykowanie przekonań i tworzenie miejsc kultu jest regulowane przez prawo (dla wyznawców religii objawionych). W Libanie, podobnie jak w Egipcie⁵², zostały wyszczególnione konkretne grupy religijne, którym ustawy zasadnicze przyznają określone prawa. W Egipcie mowa jest o chrześcijanach i żydach – status osobowy, sprawy religijne oraz wybór przywódców duchowych chrześcijan i żydów regulowane są ich własnym prawem. W Libanie dodatkowo zagwarantowano swobodę wykonywania obrzędów, równocześnie wskazując na chrześcijan jako drugą obok muzułmanów grupę religijną, której przyznano prawo wybrania przedstawicieli do Izby Deputowanych w równej liczbie, choć uznanych przez prawo wyznań jest tam znacznie więcej. Obok muzułmanów to właśnie chrześcijanie i żydzi nazywani są w islamie „ludami Księgi”⁵³. W związku z tym mężczyźni muzułmańscy mogą pojąć za żony tylko „kobiety Księgi”, czyli kobiety wyznające jedną z trzech wskazanych powyżej religii. Dzieje się tak, ponieważ islam uznaje wyłącznie wiarę w jednego Boga, a wskazane religie również są monoteistyczne⁵⁴. Po wtóre islam nie odrzuca Biblii czy Tory, ale uznaje, że pełnia objawienia nastąpiła dopiero w Koranie⁵⁵. Doktryna

⁵² Pod względem stosunków wyznaniowych Egipt bywa nazywany „rozwiązaniem pośrednim”, ponieważ pomimo konstytucyjnego ustanowienia islamu religią państwową ogranicza jego stosowanie wobec określonego kręgu podmiotów, chrześcijan i żydów. Zob. Kubacki 2016, 179.

⁵³ Bielawski 1973, 58–59.

⁵⁴ Przybyszewski 2010, 120.

⁵⁵ Hallaq 2005, 22.

islamska dopuszcza istnienie w państwach islamskich żydowskich i chrześcijańskich systemów prawnych, pod warunkiem, że nie mają one pozycji nadrzędnej nad islamem i nie są z nim sprzeczne⁵⁶. Zakres wolności religijnej szeroko zakreśla się w Konstytucji Indonezji, gwarantując wszystkim wolność kultu zgodnie z wyznawaną religią lub przekonaniami oraz prawo do wolności przekonań i wyrażania swojej wiary, a także wyrażania poglądów i myśli zgodnie ze swoim sumieniem. Wolność myśli i sumienia oraz wolność religijną uznaje się przy tym za prawo człowieka. Z kolei w Konstytucji Algierii wolność religijna sprowadzona jest do wolności sumienia i opinii, przy uznaniu jej za nienaruszalną oraz z dodaniem gwarancji wolności kultu i ochrony miejsc kultu. Do zapewnienia jedynie wolności kultu ograniczają się konstytucje krajów Zatoki Perskiej. Katar prawo to przyznaje każdemu, natomiast w Zjednoczonych Emiratach Arabskich wyraźnie nie wskazano katalogu podmiotów, do których ta wolność jest adresowana. Tak ograniczony zakres wolności religijnej może wynikać ze stosowania w tych państwach interpretacji prawa szkoły najbardziej radykalnej – hanbalickiej. Połączenie wolności do praktykowania religii z gwarancją wolności sumienia i przekonań obecne jest w Konstytucji Tunezji. Podobne w tym zakresie są unormowania świeckiej Konstytucji Turcji oraz Nigru, które posługują się pojęciem wolności kultu. Zgodnie z Konstytucją Kuwejtu gwarantowana jest nieograniczona wolność przekonań. W przepisach ustawy zasadniczej Mauretanii zapewnia się każdemu obywatelowi wolność poglądów i myśli, Malediwów – wolność myśli i opinii, natomiast Czadu – wolność sumienia i religii. Część omawianych państw sprowadza konstytucyjne gwarancje wolności religijnej tylko do wolności wykonywania obrzędów czy praktyk religijnych – są to: Afganistan, Brunei, Jordania, Libia (wyraźnie odnosząc to prawo do niemuzułmanów) czy Maroko.

Konstytucje Arabii Saudyjskiej i Jemenu nie zawierają wprost żadnych gwarancji wolności religijnej, wskazując jedynie, że Arabia Saudyjska chroni prawa człowieka zgodnie z zasadami szariatu, a Jemen zapewnia wolność myśli. W przypadku Arabii Saudyjskiej taki stan rzeczy nie jest zaskakujący z uwagi na odwoływanie się do wahhabizmu – bardzo radykalnej odmiany

⁵⁶ Zob. Rahman 2021, 22; Waines 2003, 87.

interpretowania prawa islamu poprzez stosowanie jego literalnego brzmienia zapisanego w Koranie⁵⁷.

Spośród omawianych państw pięć kwalifikowanych jest jako te, które nie przyjmują religii państwowej. Są to: Czad, Turcja, Niger, Indonezja oraz Liban. Nie w każdym ze wzmiankowanych w niniejszym opracowaniu państw, w których islam jest religią państwową i które są uznawane powszechnie za państwa konfesyjne w wersji zamkniętej, uznaje się szariat za źródło legislacji. Tak dzieje się w Arabii Saudyjskiej, Bahrajnie, Egipcie, Jemenie, Katarze, Kuwejcie, Libii, na Malediwach i w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. W Afganistanie zasada ta nie została wyrażona wprost, ale poprzez konstytucyjne unormowanie, zgodnie z którym żadne prawo nie może naruszać zasad i postanowień świętej religii islamu (art. 3).

Dwa państwa – Turcja i Czad – które wprost uznały się w swych konstytucjach za świeckie, mają bardzo odmienną wyznaniową strukturę ludności: w Turcji muzułmanie stanowią 98% populacji, a w Czadzie jest ich tylko 55,1%. Sam fakt mniejszej czy większej liczby muzułmanów nie stanowi więc czynnika decydującego o uznaniu islamu za religię państwową. W Arabii Saudyjskiej, państwie, gdzie wolność religijna wobec niemuzułmanów jest najbardziej ograniczona spośród omawianych krajów⁵⁸, odsetek wyznawców religii państwowej sięga nieco ponad 92%, podczas gdy w Nigrze, uznawanym za państwo świeckie, muzułmanie stanowią 98% ludności. Czynnikiem, które decydująco wpływają na takie a nie inne ułożenie stosunków państwa ze wspólnotami wyznaniowymi, są przede wszystkim polityka i zaszłości historyczne. W Libanie *prima facie* mogłoby się wydawać, że mamy do czynienia z państwem świeckim. Jednak wypowiedzi zarówno doktryny, jak i rządzących krajem, wskazują raczej na konfesyjny charakter państwa. Jak się dowodzi, podział stanowisk pomiędzy uznane grupy religijne w założeniu miał zapewnić spokój, a doprowadził do rewolucyjnych działań⁵⁹. Ponadto w ostatnim czasie przywódcy Libanu apelują o wprowadzenie w państwie zasad państwa świeckiego, co wskazuje, że Liban i Libańczycy uznają ten kraj za

⁵⁷ Szerzej zob. Brataniec 2016, 41–43, 61–62.

⁵⁸ Arabia Saudyjska jest zaliczana do krajów o najniższym poziomie wolności religijnej, za nią plasuje się Egipt i Indonezja. Zob. Akyol 2020, 4–5.

⁵⁹ Głogowska 2020, 54.

wyznaniowy⁶⁰. Z kolei Turcja, następczyni Imperium Osmańskiego, z punktu widzenia regulacji konstytucyjnych jest absolutnie państwem świeckim, ale wpływy dominującego wyznania w państwie są w polityce państwa bardzo widoczne⁶¹.

Podsumowanie

Podjęta w pracy analiza skłania do stwierdzenia, że nie zawsze gwarancje wolności religijnej w ujęciu instytucjonalnym, czyli odnoszącym się do relacji państwa i wspólnot religijnych, znajdują odzwierciedlenie w unormowaniach dotyczących wymiaru indywidualnego tej wolności. Państwa, które przewidują w swych konstytucjach istnienie religii oficjalnej, nie w każdym przypadku pozbawiają prawa do wolności religijnej i praktykowania swojej wiary osoby innej wiary niż urzędowo uznana. Zakres tej wolności jest w różnych państwach różny, podobnie jak różne są zasady jej realizacji (np. część omawianych państw przyznaje uprawnienia w zakresie wolności religijnej tylko swoim obywatelom). Potwierdza to przytoczone na początku publikacji stwierdzenie wskazujące na nieadekwatność klasycznego podziału na państwa konfesyjne otwarte i zamknięte. Państwowom uznawanym za należące do grupy państw wyznaniowych otwartych lub zamkniętych doktryna przypisuje ściśle określone cechy, których dziś trudno doszukać się w rozwiązaniach konstytucyjnych wielu państw muzułmańskich, dotychczas klasyfikowanych jako konfesyjne zamknięte. Należy pamiętać, że konstytucje państw przyjmujących islam w radykalnym zakresie, uznające go za główne źródło prawa, nawet jeśli nie zagwarantowały w ustawie zasadniczej wolności religijnej, to poprzez odwołanie się do Koranu – głównego źródła szariatu, powinny gwarantować wolność religijną przynajmniej tzw. ludziom księgi, czyli wyznawcom religii monoteistycznych – żydom i chrześcijanom. Wynika to z przytoczonego

⁶⁰ Zob. *Proszę, aby Liban został uznany za państwo świeckie*, <https://tvn24.pl/swiat/liban-prezydent-michel-aoun-chce-utworzenia-swieckiego-panstwa-4678853> [dostęp: 26.03.2022].

⁶¹ Zob. Kapłońska 2014, 91–108. Jarosław Szymanek uznaje Turcję *de facto* za państwo wyznaniowe, uważając za takie „państwa, w których albo brak jest światopoglądowej identyfikacji państwowości, albo wprost ustanowiono model rozdziału (państwa świeckiego), natomiast praktyka politycznych związków państwowo-kościelnych kwestionuje ten model, wprowadzając państwo materialnie wyznaniowe”. Szymanek 2014, 294.

na początku opracowania wersetu Koranu: „Nie ma przymusu w religii”, do którego J. Bielawski dołączył komentarz: „Werset ten ma istotne znaczenie dla zasady tolerancji w islamie. Na nim opiera się pełny szacunek, jakim cieszą się inne religie monoteistyczne w społeczeństwie i państwie muzułmańskim”⁶².

Bibliografia

- Akyol, Mustafa. 2020. „Freedom in the Muslim world”. *Economic Development Bulletin. Center for Global Liberty and Prosperity* 33: 1–12.
- Bar, Wiesław. 2003. *Wolność religijna w Dār al-Islām. Zagadnienia prawa wyznaniowego*. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.
- Bhutto, Sanaullah, Saifullah Bhutto, Muhammad Tufail Chandio. 2017. „Protection and respect for the places of worship in Islam”. *Maʿarif Research Journal* 13: 9–16.
- Bielawski, Józef. 1973. *Islam, religia państwa i prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- Biszyga, Andrzej. 2013. „Zachodnia a islamska koncepcja praw człowieka”. *Przeгляд Prawa Konstytucyjnego* 1(13): 77–92.
- Borecki, Paweł. 2017. „Znamiona państwa wyznaniowego. Uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu”. *Studia Prawa Publicznego* 4(20): 33–53.
- Brataniec, Katarzyna. 2016. *Stosunki władzy w islamie na przykładzie Egiptu, Maroka i Arabii Saudyjskiej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Bury, Jan, Jerzy Kasprzak. 2007. *Prawo karne islamu*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Difin.
- Głogowska, Patrycja. 2020. „Rewolucje i reholucje libańskie – zrywy ludności w najnowszej historii Libanu”. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie: Orient Daleki i Bliski* 14: 53–71.
- Hajdarowa, Muatar Saidmuradovna. 1990. „Podstawowe kierunki i szkoły prawa muzułmańskiego”. W: *Prawo muzułmańskie (struktura i podstawowe instytucje)*, red. Leonid R. Sjukijajnen, tłum. Kazimierz Piasecki, 65–83. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hallaq, Wael B. 2005. *The origins and evolution of Islamic law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kapłońska, Joanna. 2014. „Wpływ islamu na politykę wewnętrzną Turcji”. *Wschodnioznawstwo* 8: 91–109.

⁶² Koran 1986, 852.

- Koran, tłum. Józef Bielawski. 1986. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krukowski, Józef. 2008. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.
- Kubacki, Paweł. 2016. „Modele relacji instytucjonalnych państwo–kościół we współczesnych konstytucjach”. *Kortowski Przegląd Prawniczy* 3: 176–181.
- Landowski, Zbigniew. 2008. *Islam: nurty, odłamy, sekty*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Lipska-Toumi, Marzena. 2015. *Wprowadzenie do ustroju i prawa państw arabskich*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Przybyszewski, Krzysztof. 2010. *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Rahman, Mohammad Mushfequr. 2021. *Universal Declaration of Human Rights and Islamic Human Rights: A comparison*, https://www.researchgate.net/publication/355034343_Universal_Declaration_of_Human_Rights_Islamic_Human_Rights_A_Comparison [dostęp: 29.07.2022].
- Sadowski, Mirosław. 2017a. *Islam. Religia i prawo*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Sadowski, Mirosław. 2017b. „Islam a prawa człowieka”. W: *Konstytucja w państwie demokratycznym*, red. Sławomir Patyra, Mirosław Sadowski, Krzysztof Urbaniak, 427–439. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Sobczak, Jacek, Maria Gołda-Sobczak. 2012. „Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia* 1: 27–65.
- Szymanek, Jarosław. 2014. „Państwo wyznaniowe”. W: *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. Artur Mezglewski, 290–294. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Waines, David. 2003. *An introduction to Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warchałowski, Krzysztof. 2002. „Wolność uzewnętrzniania religii i przekonań religijnych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka”. *Kwartalnik Prawa Publicznego* 1/2: 189–212.
- Witkowski, Stanisław Wit. 2009. *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego. Wybrane instytucje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.